

דיני ישראל

שנתון לחקר המשפט העברי בעבר ובהווה

בעריכת

אהרן קירשנבאום, עורך ראשי

מרדכי ע. פרידמן

ידידיה דינרי

זאב פלק

שמחה מירון

דניאל קארפי

כרך י' – י"א

כרך זה יוצא לאור בסיוע מיוחד מטעם המשרד לענייני דתות, ירושלים

הפקולטה למשפטים
והפקולטה למדעי הרוח
ביה"ס למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
אוניברסיטת תל אביב

תל אביב

תשמ"א – תשמ"ג

נוסף, ו, מאי היא? בתשובה לכך מועברת לכאן כל הסוגיה מגיטין מ, זה גיטך ועד, גופא.

העולה מן הבירור

1. מן החומר התנאי והאמוראי אין כל ראייה שבית הדין מוגבל בפעולותיו הגבלה כמותית — פורמלית, ושאין לו להתיר שלושה דברים.

2. אדרבא, רבי התיר שלושה דברים ויותר, וכן רבותינו, (שהם ר' יהודה הנשיא — הוא ר' יהודה נשיאה — לפי זיהויו של שמואל, וכן בירושלמי), התירו שלושה דברים.

3. רבי וכן ר' יהודה נשיאה לא חששו לעשות כן משום המשנה בעדיות ח ד, שכן הקביעה במשנה זו, וקרו ליה יוסי שריא" כפשוטה, אין משמעה שבאה היא להגביל את בית הדין להתיר שלושה דברים.

4. כל הדיון בעניין „בית דין שריא" בירושלמי, הוא מן הסתמא דגמרא, ומסתבר שהוא מתייחס לכינוי שכונה בית דינו של ר' יהודה נשיאה „בי דינא דשרו מישחא", כמפורש בירושלמי בע"ז ובדברי שמואל בבבלי.

5. למימרת רבי יודן בירושלמי: „בית דינו חלוק עליו בגיטין", בדומה למימרת רבי יוחנן בבבלי הוזה לה בתוכנה, אין כל קשר לשאלת כינויו של בית דינו של ר' יהודה נשיאה. המימרות של ר' יודן ור' יוחנן כפשוטן באות לציין את העובדה שדעתו של ר' יהודה נשיאה לא נתקבלה על דעת בית דינו.

6. מסתבר שהנוסח בכ"י ספרדי ועוד בסוגיית הבבלי „א"כ קרו..." ללא „אמר לו", הוא המקורי, ולא זה שבדפוס: „אמר לו א"כ קרו...", ואלו אינם דברי ר' יהודה נשיאה, אלא זוהי קושיא של הסתמא דגמרא. המקשן מניח שעל פי משנת עדיות על בית הדין להגביל את עצמו, ואל לו להתיר שלושה דברים. הנחה זו, שאינה מבוססת על פשוטה של המשנה, מקורה, כנראה, ברצון להסביר שמטעם זה לא קיבל ר' יהודה נשיאה את הצעתו של ר' שמלאי להתיר גם את הפת. ולא רק קושיא זו, אלא כל הדיון בהמשך הסוגיה גם הוא של הסתמא דגמרא.

7. הצעת ר' שמלאי להתיר את הפת אפשר שקשורה היא עניינית עם ההיתר של השמן. דהיינו שעם התרתו של השמן יש לדעתו להתיר אף את הפת, שאסורה היא רק משום השמן שבה, וכדעתו של ר' יצחק בסוגיית ע"ז ל, ע"ב.

השתלשלות תקנת המיאון

(פעלו של ר' מנחם ממירזבורג) *

ידידיה דיגרי

ברצוני לדון במאמר זה בשני שלבים של השתלשלות תקנת המיאון — כפי שהם מופיעים במקורות. בתקופת הגאונים חלה התפתחות מסוימת, אבל זו נתפרשה בצורה לא נכונה, כפי שאראה, בגלל טקסט משובש. הפרשה השניה קשורה בשמם של ר' מנחם ממירזבורג, ר' יעקב מרגלית ור' יעקב פולאק, ויש בה כמה תמיהות ובעיות.

דברי ר' מנחם ממירזבורג בנוגע לתקנת ביטול המיאון, היו ידועים עד עתה מכלי שלישי¹. מורי פרופ' א. א. אורבך גילה את דברי ר' מנחם במקורם, באיגרת שלו שנמצאת בכ"י אוקספורד Opp. 300. אני מודה למורי פרופ' אורבך על שמסר לי אודות האיגרת של ר' מנחם וברשותו אעתיק להלן את כל האיגרת².

* הרצאה שהרציתי בשנת תשל"ח במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים. אני מודה להנהלת המכון על שאיפשרה לי להתמסר למחקר בשנה ההיא.

1 שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג.

2 אני מודה להנהלת הספריה באוקספורד עבור הרשות לפרסם את איגרתו של ר' מנחם ממירזבורג וכן למכון לצילום כתבי יד עבריים בירושלים עבור השימוש בצילום של כתב היד.

תודתי לפרופ' מרדכי עקיבא פרידמן שקרא בעיון רב את המאמר והעיר לי הערות חשובות גם בנוגע לקריאה הנכונה של כתב היד.

א

לשם הבנה נכונה של השינויים בתקנת המיאון שנמסר עליהם במקורות, יש להבהיר תחילה את מהותה ומטרתה של תקנת המיאון בתקופה התלמודית. התקנה קדומה — שכן כבר נחלקו בית שמאי ובית הלל במשנה על פרטים שונים³. מן התורה זכאי רק האב לקבל קידושין עבור בתו הקטנה והנערה⁴. אבל חכמים תקנו שיתומה קטנה תוכל להיות מקודשת מדרבנן ע"י אמה ואחיה, וכפי שהוסבר הדבר בגמרא, כדי "שלא ינהגו בה מנהג הפקר"⁵. יחד עם זה תקנו שהקטנה תוכל לבטל קידושין או נישואין אלו ע"י אמירתה או ע"י מעשה שממנו משתמע שאינה רוצה עוד בבעל זה⁶. ביטול זה של הקידושין או הנישואין ע"י היתומה נקרא מיאון. יש בדיני המיאון כמה נקודות המצביעות על מהותה של תקנה זו:

(א) בדרך כלל תקנו חכמים את תקנותיהם כעין דאורייתא, מדוע פטרו חכמים את הקטנה שנישאה ע"י אמה ואחיה מגט, אע"פ שקטנה שנשאת ע"י אביה חייבת בגט? הירושלמי דן בשאלה זו, אבל מבחינת הסמכות בלבד ולכן הוא קובע "הן אמרו שיהו נישואיה נישואין והן אמרו שתמאן בו ותצא"⁷, אבל בוודאי יש סיבה לכך⁸.

(ב) קטנה שנישאה ע"י אמה ואחיה, אם "השיאוה שלא לדעתה, אינה צריכה למאן"⁹ כלומר אין תוקף לנישואין. לעומת זה קטנה שאביה קיבל קידושין עבורה — גם שלא לדעתה — הקידושין תופסים¹⁰.

3 כגון אם ממאנת גם נשואה או רק ארוסה, בפני בית-דין או גם שלא בפני בית-דין ועוד (ר' משנה יבמות פרק י"ג א').

4 משנה כתובות פרק ד' ד'.

5 יבמות ק"ב ב'.

6 יבמות ק"ח א', וכמבואר שם אין שום דרישות פורמליות במיאון. בירושלמי יבמות פ"א ה"א מסופר מעשה בתינוקת שירדה לכסב בנהר ובאו ואמרו לה שארוסה עובר במקום, והשיבה: "תלך אמה ותינשא לו" וכשבא מעשה לפני חכמים אמרו "אין מיאון גדול מזה".

7 ירושלמי יבמות פרק י"ג ה"א (דפ' וינציה דף י"ג, ב').

8 אין להשיב שהחשש של "אתי לאיחלופי בגיטא" (יבמות ק"ח א') היה הגורם שביטל את הגט בקטנה יתומה. השאלה היא מדוע לא חייבות בגט כשר כדון, כשם שבת גילה שנישאה ע"י אביה חייבת לו.

9 יבמות ק"ז ב'.

10 כתובות מ"ז ב'.

(ג) בכל מקום מקובלת הדעה שאין מעשי קטן או קטנה ולא כלום, ובנוגע למיאון יש תוקף מלא למעשיה של הקטנה.

(ד) התלמוד הירושלמי מצביע על הקושי העקרוני שבתקנת המיאון. לפני המיאון, זכאי בעלה של יתומה קטנה במציאתה, במעשה ידיה ובהפרת נדריה וכפי שמסכם הירושלמי: "כאשתו לכל דבר ואת אמר הכין" (= ואיך תצא במיאון? קרבן עדה)¹¹.

התמונה המתקבלת היא זאת: עד למיאון יש כאן נישואין מדרבנן ומבחינה זאת הרי היא "כאשתו לכל דבר". אבל חכמים נתנו לנישואין אלו מבנה משפטי מיוחד, שבו המרכיב של הסכמתה המתמדת הוא מהותי עד כדי כך, שבאותו רגע שנפסקת הסכמה זו, אין יותר נישואין. בוודאי שאין מעשה קטנה כלום אבל הממאנת הקטנה אינה עושה שום פעולה משפטית. עצם הפסקת הסכמתה שומט את הבסיס עליו עומדים נישואין אלו. כפי הנראה זו גם המשמעות של ההלכה שהמיאון עוקר את הנישואין למפרע¹². על כל פנים במבנה מיוחד זה של הנישואין לא היתה אפשרות של מתן גט, שהרי אם נעלם הבסיס של נישואין אלו, דהיינו הסכמתה של הקטנה, כבר אין נישואין ואין למי לתת גט.

מדוע הקפידו חכמים כל כך על הסכמתה של קטנה הנישאת ע"י אמה ואחיה, אף על פי שמבחינה משפטית אין כל ערך להסכמתה או אי הסכמתה? ייתכן שהסיבה לכך היא המצב המיוחד בו נמצאת הקטנה. בגלל החשש "שינהגו בה מנהג הפקר", היה צורך לראות בה "אשתו לכל דבר". בכל זאת אינה מסוגלת בגלל גילה לשום מעשה משפטי. לכן מצאו חכמים את בסיס ההסכמה כמסגרת מתאימה המסוגלת להיות פעילה בלי מעשים פורמליים¹³. מעשה פורמלי מלא לא יכלו לדרוש בגלל גילה של הממאנת. מכלל מעשה פורמלי אחר חששו שמא יבואו "לאיחלופי בגיטא"¹⁴.

11 ירושלמי יבמות פרק י"ג ה"א (דפ' וינציה דף י"ג, ב').

12 יבמות ק"ז, ב'.

13 יש להניח שנתלו לכך גם מניעים מוסריים. אפילו לגבי קטנה המתקדשת ע"י אביה מדין תורה, וקידושה תופסים גם בלי הסכמתה, בכל זאת קיים איסור מוסרי המתבטא במאמרו של רב, "אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוגי אני רוצה" (קידושין מ"א א' ור' שם בסוגיה הגמרא, הסוברת שדברי רב נרמזים במשנה, כלומר שזו דעה קדומה יותר, מתקופת התנאים). ולכן מסתבר שבשעה שבאו חכמים לבנות את מסגרת הנישואין של קטנה המתקדשת ע"י אמה ואחיה — קבעו את הסכמתה של הקטנה כבסיס לנישואין אלו.

14 לפי התלמוד (יבמות ק"ז ב' — ק"ח א') בראשונה היו כותבים בשטר המאשר

מן האמור משמע שהמיואן אינו תקנה נוספת אלא חלק מהותי של תקנת הנישואין ליתומה קטנה ע"י אמה ואחיה. לפיכך קשה להניח את קיומו של מצב, שבו נישואי קטנה ע"י אמה ואחיה קיימים, אך ללא אפשרות של מיואן.

נקודת מפתח חשובה להכרת השתלשלות תקנת המיואן בתקופה הבתרי-תלמודית היא המשמעות של ברייתת ברי-קפרא: על דברי המשנה, ר' אליעזר אומר מלמדין את הקטנה שתמאן בו" שואל התלמוד: „ומי שרי (רש"י: ללמד קטנה שתמאן) והתני בר קפרא לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק משלשה דברים, ידבק בשלשה דברים בחליצה ובהבאת שלום ובהפדת נדרים ויתרחק משלשה דברים מן המיואן ומן הפקדונות ומן הערבנות — מיואן דמצוה שאני" ¹⁴. את דברי בר קפרא אפשר לפרש בשתי צורות: א) בר קפרא בא להורות שלא להשפיע על הקטנה למאן (שלא למצוה" ; ב) ההרחקה מכוונת באופן כללי לכל ענין המיואן. התלמוד מביא גם טעם לדברי בר קפרא: „דילמא גדלה ומיחרטא בה" ¹⁵. טעם זה מתאים לשתי השיטות בפרשנות דברי בר קפרא. בעלי התוספות העירו שמן ההקשר בסוגיית הגמרא משמע רק „שלא ילמדוה למאן" ¹⁶, מכאן איפוא שבעלי התוספות פרשו כאפשרות הראשונה שהזכרתי.

בתלמוד הירושלמי פרשו את דברי בר קפרא באופן שיש בהם הסתייגות מעצם המיואן. הירושלמי שואל „ובית דין יושבין במיואנין, לא כן תני ברח מן שלש... וברח מן המיואנין". התשובה היא: „תפתר דהויין עוסקין במילה חורי, ואתא עובדא קומיהון" ¹⁷. הרי שבית הדין מצווה להתרחק מן המיואן. אבל יש לשאול הלאו לבית הלל ממאנת בפני בית דין ושלם בפני בית דין, וא"כ תמיד תוכל למאן שלא בפני בית הדין. אלא וודאי שהירושלמי פירש את בר קפרא אליבא דבית שמאי, הסוברים שממאנת בפני בית דין בלבד ¹⁸ וגם כללית שאפו בית שמאי להקשות על המיואן ¹⁹.

את המיואן: „לא רעינא ביה ולא צבינא ביה ולית אנא בעיא להתנסבא ליה". מאחר שאישור זה נקרא גט מאן חששו שיבואו „לאיחלופי בגיטא" כלומר: „שיכתבנו סופר בור בגט גירושין לגרש בו אשה" (רש"י ליבמות ק"ח א').

14 יבמות ק"ט, א'.

15 שם, עמוד ב'.

16 בקיצור בתוס' ד"ה ויתרחק ובהרחבה בתשובת הר"י דלהלן.

17 ירושלמי יבמות פרק י"ג הלכה א' (דפ' ויגציה דף י"ג, ג').

18 וכבר הסביר בפני-משה את הסוגיה בירושלמי אליבא דבית שמאי, אבל מטעם אחר.

19 ר' במשנה יבמות פרק י"ג מ"א.

כיצד הבינו הפוסקים את דברי בר קפרא? הרי"ף, הרא"ש והטור השמיטו לגמרי את דברי בר קפרא. יתכן שפירשו הדברים כמו הר"י בעל התוספות ²⁰, אבל מאחר שיש כאן רק עצה מוסרית, לא הביאום בספרי הפסק שלהם ²¹. יוצא מן הכלל הרמב"ם שכתב: „לעולם יתרחק מעדות המיואן" ²². לפי הנוסח הכתוב בסוגית התלמוד שלנו, קשה לדעת מנין שאב הרמב"ם את ההרחקה מעדות המיואן. על כל פנים לא מצאנו בין הפוסקים עד ר' מנחם ממירזבורג מי שסבור שיש להתרחק לגמרי מן המיואן, מלבד קטע מתקופת הגאונים שאדון עליו להלן ²³. זאת אומרת שהפרשנות המצמצמת של דברי ברי-קפרא, נתקבלה ללא עוררים.

ב

מתקופת הגאונים הגיעו אלינו כמה תשובות המיוחסות לגאונים רב עמרם, רב צמח ורב הילאי. תשובות אלו דנות בדיני מיואן הלכה למעשה ללא כל הסתייגות או חשש כל שהוא ²⁴. אין אנו בטוחים בשמות המופיעים בכתורות לתשובות ובודאי שקשה לקבוע לאיזה רב צמח הכוונה, האם לגאון מסורא או מפומבדיתא. מאחר ורב עמרם ורב הילאי הם מסורא, יש להניח לשם זהירות, שגם רב צמח הוא גאון סוראי. לכן יש לנו עדות על חוסר הסתייגות מן המיואן רק מיישיבת סורא. לגבי פומבדיתא — אמנם לא

20 ר' להלן הערה 23.

21 המאירי מסביר שדברי בר קפרא מכוונים כלפי אדם שבא אל הקטנה „לפתותה ולהוציאה מתחת בעלה" (בית הבחירה ליבמות עמ' 412).

22 משנה תורה, הלכות גירושין, פרק י' הלכה ט"ז.

23 זה לשון הרמ"א באבן העזר סי' קנ"ה א': „ולכתחילה יש לבית דין ליוהר שלא להשיא יתומה קטנה במקום שנראה להם שיבא לידי מיואן ואין לדיין בזה אלא מה שענינו ראות". הרמ"א מסתמך על הגהות מיימוניות, בשם הר"י, כפי שמצוין שם. מדברי הר"י בהגהות מיימוניות, ברור שהוא חולק על הר"ח בשם הגאון ולדעתו פירושו של „להרחיק מן המיואנין כגון להשיאה עצה שלא למאן ושאיין מלמדין את הקטנה שתמאן וכו'". אמנם הר"י אסר נישואי קטנה אם ברור לדיין שהם לשם מיואן, אבל לא בגלל מאמרו של בר קפרא, אלא כפי שכתב שם בתשובתו, שבמקרה כזה וודאי אחד הקרובים „נתן עיניו בממון" וע"י זה גם הקטנה תבוא „לידי קלקול גדול". עכ"פ הרמ"א פוסק במפורש „המיואן נוהג אפילו בזמן הזה וכן עשה מהר"ר יעקב פולק ז"ל מעשה בימיו ודלא כיש מחמירין ואמרו שאין בת ממאנת בזמן הזה כלל (מהר"ם מירזבורק ור"י מינץ) אבן העזר סי' קנ"ה ס"ק כ"ב.

24 תשו"ג שצרי צדק שער ראשון סי' ט"ו, כ', ל"ח, ל"ט וג"ה. שער שלישי סי' י"ב ור' גם תשו"ג הרכבי עמ' 325 סי' תנ"ז.

שמענו אינה ראייה ובמיוחד כאשר הרבה מדברי הגאונים לא הגיעו אלינו, אבל אין גם ליצור מחלוקת בין סורא ופומבדיתא, כל זמן שלא מצאנו במפורש על מחלוקת כזו.

לאור כל האמור, יש להתייחס בוהירות למסורת גאונים שהיתה בפירוש ר' חננאל ליבמות. הדברים תמוהים ומצביעים לכאורה על גישה חדשה לתקנת המיאון בתקופת הגאונים: „כתב ר"ח בפירוש יבמות וזה לשונו כתב גאון זצ"ל אנו ואבהתו, כד אתת לקמן יתומה (קטנה) ²⁵ לקידושין, תבעינו ראייה גדולה היא, להתרחק מן המיאון כדברי רבנו. ודינא דמנסיב יתומה קטנה מוכיחין ליה ונזפינן ליה, מיהו לא מסקינן לה מן בעלה עכ"ל" ²⁶. כפי שהדברים כתובים לפנינו יש כאן תפיסה חדשה לגמרי: דברי בר קפרא ²⁷ הובנו כדרישה להתרחקות כללית מן המיאון, עד כדי כך שהגאון אסר את הקידושין של יתומה קטנה שמא תבוא לידי מיאון. וזו דעה תמוהה מכמה בחינות:

(א) בתחילת פרק י"ג של מס' יבמות יש חמש מחלוקות בין בית שמאי ובית הלל ובכולן דעת בית שמאי בכוון של צמצום אפשרויות המיאון ומגמת בית הלל להרחיב את אפשרויות המיאון. ואם נכון הנוסח הנ"ל של דברי הגאון, מה ראה בר קפרא לעזוב את שיטת בית הלל וללכת בעקבות בית שמאי ומעבר לשיטתם — להתרחקות כוללת מן המיאון.

(ב) גם הראשונים התקשו בדברי הגאון. בתשובה אחת כתב הר"י בעל התוספות „דאין צריך להתרחק אלא מן המיאונים עצמן כגון להשיאה עצה שלא למאן ושאין מלמדין את הקטנה שתמאן דעל ההיא משנה מייתי לה בפרק בית שמאי" ²⁸.

(ג) עוד הקשה שם הר"י „ואדרבה ביש לה אב אמרו אסור לקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה", משמע שהאיסור רק ביש לה אב, אבל לא ביתומה שאצלה יש חשש הפקרות ²⁹.

²⁵ כך בדפוס קושטא של הגהות מיימוניות.

²⁶ הגהות מיימוניות להלכות גירושין פרק י"א אות א'. ב, אור זרוע' חלק א' סי' תרפ"ו ובתוספות ליבמות ק"ט א' ד"ה ויתרחק, הגירסה: „... עד שיביאו ראייה שהיא בוגרת". והנוסח הנכון „גדולה היא" כמו שכתוב בהגהות מיימוניות. כפי שאוכיח להלן.

²⁷ אצל הגאון בשם רבנו.

²⁸ הגהות מיימוניות להלכות גירושין פרק י"א אות א'.

²⁹ שם.

(ד) לפני התוספות עמדה שאלה נוספת: בתלמוד נאמר במפורש שהיתה תקנת חכמים מיוחדת של נישואי קטנה וא"כ נצטרך להדחק ולומר „לדברי הגאון — דהיינו דוקא היכא שיש לחוש שלא ינהגו בה מנהג הפקר", ואילו את דברי הגאון נצטרך להעמיד במקרה שאין חשש של הפקר אע"פ שהגאון כתב דבריו בצורה סתמית ³⁰.

(ה) ר' יצחק אור זרוע חולק בשם רבו רבנו שמחה על דעת הגאון כפי שהובאה בפירושו של ר' חננאל. נמוקו העיקרי: מאחר שחכמי הגמרא תיקנו קידושין ליתומה קטנה, „אנן אביהן של יתומה" ³¹ לקדשה להגון לה קודם שיקדמנה אחר. הוא מסיים „וכן עמא דבר" ³².

אבל באמת דברי הגאון הובאו בצורה משובשת ובלתי שלימה. דברי הגאון הגיעו אלינו גם בכ"י ונתפרסמו ע"י ב. מ. לוין ³³. ההשוואה מראה שבדברי הר"ח נשאר רק קטע קצר של תשובת גאון ארוכה יותר. כאשר רואים את הקטע הזה בהקשר הנכון של התשובה כולה, מתברר שהגאון התכוון לענין אחר לגמרי שאינו קשור כלל למיאון. השואלים הסתמכו בשאלתם על דברי הברייטא „הגרים והמשחקים בתינוקות מעכבין את המשיח — ופרשו גאונים זכר קדושים לברכה" ³⁴ המשחקים בתינוקות, אילו נושאי תינוקות שלא הגיעו לילד דלשחוק בעלמא נושאים אותן ולא לפריה ורביה". מאידך הם הוכיחו מדיני הממאנת שיש קידושי קטנה ושאלתם היתה, מדוע מותרים נישואי קטנה שאינה ראויה לילד מחמת גילה הצעיר. בתשובתו כותב הגאון שהוא ואבותיו הקפידו להתיר קידושי קטנה רק אם היתה גדולה כל כך שתוכל לילד. זאת אומרת שאין לתשובת הגאון שום קשר לדברי בר קפרא שדרש להתרחק מן המיאון. ובאמת מן ההקבלה הבאה נראה שהנימוק של התרחקות מן המיאון השתרבב שלא כדין לקטע שבר"ח.

³⁰ תוס' ליבמות ק"ט א' ד"ה ויתרחק.

³¹ צריך להיות „יתומות" וכן הוא בקטע זה של אור זרוע הנעתק בשו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג. שם מוכיח מהר"י מינץ שגם הבן ר' חיים אור זרוע סבור כך „שהרי הביא בסתם דעת רבנו שמחה ולא הזכיר ר' שמחה בשמו ודילג פ"ח ודעתו לגמרי".

³² אור זרוע חלק א' סי' תרפ"ו.

³³ באוצר הגאונים ליבמות עמ' 219—220. פרופ' ש. אברמסון בספרו „עניינות בספרות הגאונים" עמ' 193 הערה 3, מתקן כמה מקריאותיו של ב. מ. לוין. תודתי לפרופ' מ. ע. פרידמן אשר הפנה את תשומת לבי לכך.

³⁴ אצלנו וגם לפני הגאון המשיב — דברי הפירוש הזה בתלמוד עצמו בנדה י"ג ב'. הגאון העיר לשואלים על כך „ודאשכחתינו בפירושי גאונים, תלמוד (ערוך) ניהו בנדה בכל היד".

דברי הגאון כפי שהם כרי"ח
(מוכא בהג"מ)

תשובת הגאון בכ"י
(מוכא באוצה"ג)

תדיר אנן ואבהתנא

ותדור מנהגא
(דילנא ודאבהתנא) דילנא
כדבריהן (ד'רבנן)
כד אתיא יתומה לקדושה
תבעינן ראייה (גדולה היא).

כד אתת לקמן יתומה לקידושין
תבעינן ראייה דגדולה היא
להתרחק מן המיאון
כדברי רבנן³⁵

ודיינא דמגסיב יתומה קטנה
מוכיחנא ליה ונויפנא ליה וכו'

ודיאנא דמקדיש יתומה קטנה
מוכיחנא ליה ונויפנא ליה וכו'

"תבעינן ראייה דגדולה היא" — משפט זה הוא המשך למה שנאמר לפני זה וברור מבחינה עניינית שאין הכוונה אלא לגדולה הראויה לילד³⁶.

ההימנעות מלקדש את הקטנה עד שתהיה ראויה לילד, זאת היא הוראה חדשה של הגאונים ואינה בתלמוד. ולכן מובן שבשני המקורות אנו שומעים שהיה צורך בנקיטת אמצעים כמו הוכחה ונויפה כדי להחדיר הוראה זו בין הדיינים.

כללו של דבר, לפי הנוסח הנכון שבתשובת הגאון בכ"י, אין כל זכר להסתייגות מן המיאון.

³⁵ נוכל למצוא קצת סיוע להנחתי שהתרחקות מן המיאון גשטרבבה כאן שלא כד"ן, אם נשווה את הביטוי "כדברי רבנן" המופיע בשני המקורות. בהקשר של התשובה בכ"י מובן הביטוי והכוונה לברייתא, תנו רבנן הגרים והמשחקין בתנוקות וכו' "שבמס' נידה י"ג ב' שזכרה קודם פעמיים. אולם מה ענין "כדברי רבנן" לברייתא ברקפרא על ההתרחקות מן המיאון. אלא ודאי ל"כדברי רבנן" בר"ח הוא שריד מן הגירסה המקורית שבתשובת הגאון, ושריד זה מוכיח את נכונותה של הגירסה הזאת.

³⁶ גם בתשובה"ג שערי צדק שער ראשון סי' ל"א נתפרש הביטוי גדולה = ראויה לילד. לנוסח המקוטע של דברי הגאון, נכנס במשך הזמן גם השיבוש של "ביגרת" במקום "גדולה" (אור זרוע חלק א' סי' תרפ"ו).

בימי הביניים מצויים נישואי קטנה³⁷. אמנם היו גם חכמים שהתנגדו לנישואי קטנה על סמך מאמרו של רב: "אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה"³⁸. אבל רוב החכמים התירו נישואי קטנה ואילו את מאמרו של רב פירשו באופן אחר³⁹. כפי הנראה מתבססים הפירושים הללו על ההנחה שבביטוי התלמודי "אסור" אינם מתכוונים תמיד לאיסור ממש, אלא במקרים שונים יש כאן כעין משנת חסידים⁴⁰ או דברים שאין ראוי לו לאדם לעשותם; ולכן הרמב"ם כותב במקום "אסור" — "אין ראוי לעשות כן"⁴¹. למעשה, נישואי קטנה לא פסקו⁴². כתוצאה מזה יש בידינו תשובות מחכמים שונים הדנים בנישואי

³⁷ ר' במחקרו המאלף של פרופ' מ. ע. פרידמן: "The Ethics of Medieval Jewish Marriage", *Religion in a Religious Age*, S.D. Goitein, ed., Cambridge; S.D. Goitein, *A Mediterranean Society*, Mass, 1974, pp. 86—87. וראה: Berkeley 1978, vol III, pp. 76—79. ולהלן הערה 39.

³⁸ קידושין מ"א א'. בכתובות נ"ו ב' נאמר: "אמר ר' אבא בר לוי אין פוסקין על הקטנה להשיאה כשהיא קטנה אבל פוסקין על הקטנה להשיאה כשהיא גדולה"; וברש"י ד"ה אבל פוסקין — "ודוקא בלא קידושין, אבל קידושין בקטנותא לא, עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה". בחידושי הרשב"א לקידושין מ"א א' שואל על מאמרו של רב, "והא אמרינן טב למיתב טנדו וכו'" ומתיר, "י"ל דוקא בגדולה וכו' א"נ איכא למימר דקטנה חיישנן דלמא ממללו לה מילי עילויה ומתוך שדעתה קלה תפתה ותשאנו משא"כ בגדולה".

³⁹ ר' מ"ש התוספות לקידושין מ"א א', "ועכשיו שאנו נוהגים לקדש בנותינו אפי' קטנות וכו'"; רבנו פרץ בכל בו סי' ע"ה; מהר"ם מרוטנבורג בתשובותיו דפ' ברלין עמ' 43 סי' רצ"ג; ר' תם, ר' ברוך ור' אליהו במדרכי לכתובות פרק ה' סי' קע"ט; הב"ח לאבן העזר סי' ל"ז (דף ס"ה).

⁴⁰ החיד"א הוכיח כן מפירושיהם של גדולי הראשונים — כמו בעלי התוספות, הר"ן בשם הרמב"ן, הריטב"א ובעל גמוקי יוסף ("עין זוכר" מערכת א' סי' י"ג).

⁴¹ משנה תורה, הלכות אישות פרק ג' ה"ט. וכך יש לפרש גם את דברי ר' יהונתן מלוניל הכותב: "ומפרש בגמרא דלכתחילה אסור לאדם לקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה, כדי שיהיו כל ימיהם בשלום ובשלחה" (פירוש ר"י מלוניל לקידושין הוצ' הרב בלוי עמ' ס"ד).

⁴² ר' למשל מ"ש מהר"א ב, פסקים וכתבים" סי' ל"ג: "מה ששולחין הכלות הקטנות חוץ לעיר לחופתן והאב אינו הולך עמהם וכו'". ור' גם בתרומת הדשן סי' ר"ח ורי"ג ובשו"ת מהר"י וייל סי' קי"ב. על התקופה הקודמת ר', L. Rabinowitz, *The Social Life of the Jews of Northern France in the 12—14 Centuries*, pp. 142—143, I. Agus, *The Heroic Age of Franco-*

קטנה ובדיני מיאון⁴³ — ולא מצאנו כל נטיה לביטול המיאון⁴⁴ עד העשור האחרון של המאה החמש עשרה.

בסוף המאה החמש עשרה, אנו שומעים על תקנה המבטלת את המיאון. לפי המקורות שבידינו ר' מנחם ממירזבורג⁴⁵ הוא המתקן של תקנה זו. מהר"י מינץ כתב על זה: „הגאון מהר"ר מנחם מירזבורק ז"ל שאיון וחקר ותקן שלא למאן בזמן הזה“⁴⁶. גם מהרש"ל⁴⁷ והמקובל ר' יחיאל אשכנזי מקשטלצו (במאה ה-16)⁴⁸, מייחסים את ביטול המיאון לר' מנחם ממירזבורג. מהר"י מינץ מספר ש„עתה קרוב וסמוך לפסח רנ"ב“⁴⁹ הגיעו אליו „חבילות חבילות מתשובות מרוב אחינו ורבותינו מארץ אשכנז יצ"ו על דבר המיאון ממרת סולקא דהות נשואה מקדמת דנא לאהובי ועמיתי בתורה ה"ה מהר"ר דוד צענר יצ"ו, וכולם הושוו בסיגנון אחד שהמיאון אינו מיאון ... ויש להם להתגדל בו ולתלות באילן גדול הגאון מהר"ר מנחם מירזבורק ז"ל שאיון וחקר ותקן שלא למאן בזמן הזה, וכל אחד ואחד מהלומדים יצ"ו אחוז חרב להביא ראיה לדברי הגאון ז"ל שראוי להחמיר בזמן הזה שלא למאן“. מהר"י מינץ ממשיך: „והנני רואה שראש המדברים

German Jewry, pp. 277—284 ; I. Agus, *Urban Civilization in Pre-Crusade Europe*, p. 614

43 יש לציין במיוחד את „נוסח גט מיאון — שנעשה בארדלי בעצת חכמי ההר ורוב חכמי גרובנאה וועד מרשליאיה“ המובא בס' עורת נשים לר' יעקב ב"ר משה מבונזילש (נדפס ע"י הרב בלוי „בשיטת הקדמונים“ לקידושין עמ' שכ"ד—שכ"ה). ור' שם גם תשובה על מחלוקת בהלכות מיאון של ר' פרץ ב"ר יצחק הכהן — תשובה שהיא בלתי רגילה מבחינת אורכה (עמ' שכ"ה—שמ"ו).

44 אמנם בתוס' גדה נ"ב ב' ד"ה הלכה כתוב: „ורבנו תם כתב בספר הישר דמשהגיע לכלל שנותיה דלא ממאני בזמן הזה... ואין אנו בקיאי לבדוק בכל גיפה שלא יהיו שערות“. אבל אין כאן הסתייגות מן המיאון עצמו, אלא מן היכולת לקבוע את זמן גדולתה ע"י סימנים גופניים.

45 ר' מ"ש ד"ר א. זימר על חכם זה ב„סיני“ כרך ע"ח, עמ' ע"ה—פ"ח.

46 שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג. התאריך רצ"ב לפ"ק הכתוב בתחילת התשובה בדפוסים מאוחרים (כמו פרנקפורט תרמ"ב) — הוא משובש כי מהר"י מינץ נפטר בשנת רס"ח. בדפוס השני של שו"ת מהר"י מינץ — פיורדא תקכ"ו — גם כן כתוב: רצ"ב. באותה שנה נדפסו שו"ת מהר"י מינץ בלי ציון מקום הדפוס י"תבו רק „באותיות שולניק“. אבל באמת גם הדפסה זו היתה פיורדא (ר' J.J.L.G., vol. 10, p. 99. וגם שם רצ"ב. בכל זאת הנכון שצריך להיות רנ"ב — כפי שהיה לפני ר' דוד קונפורטי. בקורא הדורות הוצ' קאסל דף כ"ט א' מביא את התשובה הזאת של מהר"י מינץ וכתב רנ"ב במקום רצ"ב.

47 ים של שלמה ליבמות פרק י"ג סי' י"ז.

48 ר' ש. אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, עמ' 17.

49 זהו הנוסח הנכון, ר' לעיל הערה 46.

לדון בזה הדרוש הוא הדברן הגדול הגאון מהר"ר יעקב מרגלית זצ"ל והוא הביא דברי הרמ"מ ז"ל⁵⁰.

בניגוד לדעת ר' יעקב מרגלית וסיעתו, פסק ר' יעקב פולאק שיש להתיר את המיאון גם בזמן הזה וכפי שכתב מהרש"ל: „עשה הלכה למעשה והושיב בית-דין ומיאנה ביתומה... והיתה נשאת אותה אשה לאדם אחר על פי אותו מיאון, אבל שמעתי שזיווג לא היה עולה יפה“⁵¹.

בתקנת ביטול המיאון ובפרשת המחלוקת שפרצה בנוגע לתקנה זו — יש כמה תמיהות:

(א) בתקופה שבין ר' מנחם ממירזבורג ור' יעקב מרגלית חיו באשכנז חכמים מפורסמים כגון מהרי"ל, מהר"י ווייל ור' ישראל איסרליין בעל „תרומת הדשן“. חכמים אלו שהיו גדולי הדור, הכירו את תורתו של ר' מנחם ממירזבורג ומביאים את דבריו מתוך יחס של הערכה⁵². כפי שראינו, נישואי קטנה היו שכיחים ולכן תמוה שמהרי"ל⁵³ מהר"י ווייל⁵⁴ ור' ישראל

50 שו"ת מהר"י מינץ, סי' י"ג. הרמ"מ ז"ל ר' מנחם ממירזבורג.

51 ים של שלמה ליבמות פרק י"ג סי' י"ז.

52 שו"ת מהרי"ל החדשות עמ' קפ"ח סי' קמ"ה, עמ' קצ"ו סי' ק"ב, ועמ' ר"ו סי' קנ"ג. בתשובה אחת כתב מהר"י ווייל: „תחילה אבאר לכם מי הוא הרב המובהק רמ"מ אשר כתבתם הרבה דברים משמו. שם הגדול היה מהר"ר מנחם ממירזבורק, דירתו ה' במדינת זכשן, והיה למדן מופלג, גדול בדורו. הרבה דינים ופסקים שכתב וקיבץ וחבר מהם ספר גדול, ואותו ספר מצוי במדינת זכשן. וכל מנהג מדינת זכשן אחר אותו ספר. והרבה דברים ופסקים נעתק מספרו והם בידו“ (שו"ת מהר"י ווייל סי' קל"ג). מהר"י ווייל ישב בעיר ארפורט שהיתה קרובה למדינת זכשן ולכן מובן שהכיר היטב את תורתו של ר' מנחם ממירזבורג. בנוגע לר' ישראל איסרליין יש לציין שר' יחיאל אשכנזי שבא כנראה מזקסן לאיטליה כתב שבעל תרומת הדשן העתיק את דברי ר' מנחם ממירזבורג (ר' ש. אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, עמ' 17). יתכן שהכוונה לתשובות שלא הגיעו אלינו, אך מ"מ ידע עליו (ר' לקט יושר, ב', עמ' 39).

53 ר' שו"ת מהרי"ל החדשות סי' ר"ט.

54 ר' שו"ת מהר"י ווייל סי' ק"ב.

55 ר' תרומת הדשן סי' ר"ח. גם מהר"ך כתב בתשובה אחת בפשיטות שיש לנהוג במיאון: „אני מבין דעתכם ואדרבה תימה לי, מה צריכה גט, כיון שקטנה היא כאשר כתבו ק"ק דקובורג... שאמרה בפניהם וז"ל ואי אפשר בו וחרטה יש לי בדבר, והרי מיאון גמור, ולא דנתי אותה בגט רק בשביל שהגויים חפצים בגט“ (תשובת ר' אברהם כהן נתפרסמה ב„מוריה“ שנה ו', גליון ב', עמ' י"ג). ויש לציין שמהר"ך ישב באותה מירזבורק של ר' מנחם כפי שיוצא מאותה תשובה: „... וכן חזר אלי למירזבורק“ (שם).

איסרליין דנים בהלכות מיאון הלכה למעשה ואינם מזכירים כלל שקיימת תקנת ר' מנחם ממירזבורג המבטלת את המיאון.⁵⁵ אילו ידעו על התקנה ודאי היו מביאים אותה, כדרכם בכל מקום בתשובותיהם להביא דברי קודמיהם ובני זמנם ולדון בהם. יש צורך להסביר את התופעה המוזרה שכל גדולי הדור לא הכירו כלל את התקנה; ורק בדור הבא, בבית מדרשו של ר' יעקב מרגלית שוב עלתה, ובעוצמה בלתי רגילה, עד כדי כך שאיימו שכל מי שלא יציית לתקנה יש להורידו מגדולתו ולגדולתו.⁵⁶

(ב) מתשובתו של מהר"י מינץ משמע, שהיו לו פקפוקים אם באמת תקנת ביטול המיאון היא של ר' מנחם ממירזבורג או שמקור התקנה ר' יעקב מרגלית וסיעתו. הוא כתב: „ואפילו לא גזר הרמ"מ ז"ל שלא למאן והסכימו הלומדים יצ"ו על ידו עם ראיותם ונימוקם שעמהם שלא למאן, כד(א) היתה העדה הקדושה יצ"ו לסמוך עליהן אפילו שלא על ידי הדחק שלא לפרכס ולסרב ולהרהר אחריהם והמהרהר אחריהם כמהרהר אחרי השכינה". אח"כ הוא מניח „שיש תקנת וגזירת רמ"מ עמהם", אבל אחרי זה שוב מעלה את ספקותיו ומציין שמדברי ר' מנחם ממירזבורג עצמו כפי שנשלחו אליו, אין שום ראיה שהוא תיקן את ביטול המיאון. „יש כתב אחד ביריעה המתחיל רובי טובות לאלפים ולרבבות וכו' משמע שהוא העתקה מספר הרמ"מ ז"ל ... ומה אין ראייה לדברינו כי זה הכתב אינו אלא בקשה להסכים שלא למאן, כי זה סיומו של אותו כתב, וז"ל לכן אדוני ומורי עליך מוטל למחות בו ולגזור שלא תצא במיאון כי את גדול דורינו ולדברייך יסכימו כל בני מדינה ושלוש תורתך יגדל נצח כא"נ תלמידך מנחם בן הר' פנחס מעיל צדק עכ"ל".⁵⁷ מכאן ברור שמהר"י מינץ לא הכיר את התקנה של ר' מנחם ממירזבורג עד שנשלחה אליו ע"י סיעתו של ר' יעקב מרגלית. יש להניח שאת מהר"י מינץ הטרידה השאלה, כיצד קרה הדבר שלא שמע על תקנת ר' מנחם ממירזבורג מפי רבותיו וחבריו. אח"כ הוא מניח שבכל זאת ר' מנחם ממירזבורג תיקן את ביטול המיאון, כפי הנראה משום שלא רצה לפגוע בכבודם של חכמי סיעתו של ר' יעקב מרגלית. אולם אין להתעלם מן המשמעות שיש לעצם העמדת השאלה.

לעומת זה, אין ללמוד דבר מן הסגנון החריף שבו נכתבה תשובת מהר"י מינץ.⁵⁸ אמנם, מהר"י מינץ מסתמך על „אחינו ורבותינו מארץ אשכנז",

56 שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג.

57 שם.

58 „והמסרב ומתריס נגדם נראה דבר נח"ש ודעת מהרי"ף (= ר' יעקב פולאק) לא הזכיר ולא תפקד והרי בטילה אחרי שרבים חולקין עליו, ואם בעל נפש הוא

אבל יש להניח שהסגנון החריף הוא לשונו של מהר"י מינץ. חכמי אשכנז, לפני ר' יעקב מרגלית ואחריו, אינם רגילים לכתוב דבריהם בלשון תקיפה כזאת, חוץ ממקרים יוצאים מן הכלל וגם אז בצורה מצומצמת.⁵⁹ תופעה זאת איננה נובעת רק ממוג אישי נוח, אלא מתלווה לה גם הערכה מפוכחת של המציאות, כפי שכתב ר' ישראל איסרליין בעל תרומת הדשן: „אינני רואה תקנה בדור הזה בתוספת עונשים והטלת מרורות, פן ח"ו יפרקו עול לגמרי".⁶⁰ אף על פי שמקורו של מהר"י מינץ מגרמניה, סיגל לעצמו במשך הזמן את דרך כתיבתם של חכמי איטליה, שאצלם היתה הלשון החריפה נפוצה למדי.⁶¹

יש לציין שלמרות הלשון הקשה שכותב בה מהר"י מינץ נגד ר' יעקב פולאק, הוא נשאר אובייקטיבי ומעלה את כל הטענות שאפשר לטעון לטובת ר' יעקב פולאק. לימוד זכות זה נעשה באריכות ואביא רק שתיים מן הטענות: (א) „ולמה לא נדון אותו לכף זכות ובחזקת חבר ... ונאמר דלא ידע הא דרמ"מ ז"ל ואף אחר שנודע לו, אולי מתוך פלפולו מחלק ומפרשו באופן אחר וכו' בשביל כך אינו בר נידוי אם לא למיגדר מילתא". (ב) „הוא (= ר' דוד צנר, בעלה של הקטנה) עשה שלא כהוגן לפיכך עושין לו שלא כהוגן משום דעבר אדעתא דר"ח". כמו כן, מבקר מהר"י מינץ גם את חכמי סיעתו של ר' יעקב מרגלית: „ויש מהלומדים יצ"ו שכתבו על מרת סולקא (= הקטנה) הרי היא כאשת איש גמורה ... אע"ג שכל כוונתם לשם שמים ולהחמיר, יש לנו לדקדק על הלשון פן ח"ו עמי הארץ ... יאמרו אשת איש גמורה היא. ואם יקדשנה אחר יאמרו אין קידושי שני קידושין ותצא מן השני בלא גט". את תשובתו מסיים מהר"י מינץ: „ואף אם למדתי סגוריא על מהררי"פ מכל מקום הלב יודע מרת נפשו אם לעקל אם לעקלקלות ... ואחר כוונת הלב הן הן הדברים ועל זה נאמר ויראת מאלוקיך".

אין אנו יודעים מי היו חכמי סיעתו של ר' יעקב מרגלית. רק שם אחד מזכיר מהר"י מינץ הוא ר' פנחס אליו נשלחה התשובה הקודמת סי' י"ב. אם

בין יבין אשר לפניו, וישים סכין בלעז וידום וישתוק ויודה להם. ... ואי לדידי ציית, ילך על קברו של הגאון (= ר' יעקב מרגלית) ויבקש ממנו מחילה ... ואם ח"ו אינו חוזר ראוי להורידו מגדולתו ואחר כך לגדולתו".

59 ר' בספרי „חכמי אשכנז בשיליה ימי הביניים" פרק שביעי סעיף ג'.

60 תשובת מהר"י בקובץ שו"ת מהר"י ברונא סי' נ"ח. מהר"י גם מבקר את מי שאינו נוהג כך: „דרכו של האיש ההוא שהוא בהול לכתוב קשות ומרורות" (שם).

61 ר' למשל שו"ת מהרי"ק סי' ק"ס וסי' קס"ט ודברי מהר"י מינץ עצמו בשו"ת מהר"י מינץ סי' י'.

נכונה דעתו של פריימן⁶² שהכוונה לר' פנחס תלמיד מהרא"י, הרי כבר מהרא"י הגדיר את עצמו כ"איש מלחמה" לעומת ר' פנחס, "הלוחם מלחמתו"⁶³.

ג) מהר"י מינץ הקשה על ר' יעקב פולאק כיצד עשה מעשה נגד המנהג, ובאמת זוהי תופעה תמוהה שחכם אשכנזי בתקופה הזאת יתקומם נגד מנהג מקובל על כל החכמים או על רובם.

ד

עד עכשיו שאבנו את ידיעותינו על תקנת ר' מנחם ממירזבורג מכלי שלישי: מהר"י מינץ העתיק מאגרת — שקבל מן הלומדים מארץ אשכנז — את דברי ר' יעקב מרגלית⁶⁴, המביא את דברי ר' מנחם⁶⁵. נוסף לזה דברי ר' מנחם לא הובאו בשלמותם. מורי פרופ' א. א. אורבך מצא את התשובה השלימה של ר' מנחם ממירזבורג בכ"י אוקספורד Opp. 300 ואין ספק שזו אמנם התשובה המקורית של ר' מנחם כפי שנראה להלן. כתב היד הוא מסוף המאה ה-14. ההגהות שבשולי הגליון מאוחרות יותר, אך נראה שאין לאחרן מן המאה ה-15. אעתיק את כל התשובה בסוף מאמרי.

בנוגע לסגנון התשובה, מתברר עתה שר' מנחם כתב את דבריו כדרך שכותבים חכמי אשכנז. הלשון החריפה והאיומים שראינו, אינם כאן, אבל יש נסיון להסביר ולהוכיח. יתר על כן, מן התשובה מוכח שר' מנחם כלל לא תיקן תקנה על ביטול המיאון, אלא ניסה לשכנע את „גדול הדור" בשם ר' ברוך⁶⁶ שיתקן הוא תקנה כזאת⁶⁷. מלבד הפניה הזאת של ר' מנחם אל ר' ברוך, לא היה ידוע לר' יעקב מרגלית שום מקור אחר של ר' מנחם בנוגע לביטול המיאון. הוכחה לכך הם דברי מהר"י מינץ המצטט את תחילת וסוף התשובה שבכ"י, מילה במילה, ומעיר שזאת התשובה שהיתה לפני ר' יעקב מרגלית. רק לר' פנחס, תלמיד מהרא"י היה לכאורה מקור נוסף: ספרו של ר' מנחם. מהר"י מינץ כתב: „וזה לשונו (של ר' פנחס) הא קמן שכתב

62 במבוא ללקט יושר עמ' 48.

63 פסקים וכתבים למהרא"י סי' רנ"ה.

64 ר' על ר' יעקב מרגלית מ"ש צ. ברוכסון ב, עלי ספר" חוברת ו' עמ' 86—88.

65 „... הגאון מהר"ר יעקב מרגלית זצ"ל והוא הביא דברי הרמ"מ ז"ל" (שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג). בים של שלמה ליבמות פרק י"ג סי' י"ו מסתמך מהרש"ל על מהר"י מינץ.

66 אינני יודע מיהו ר' ברוך זה שר' מנחם פנה אליו כאל גדול הדור.

67 כפי שנראה להלן, שכנוע זה לא הצליח.

הרמ"מ בספרו ב' מקומות שאין להתיר מיאון בזמן הזה, בחד מקום כתב באריכות ובטעמים ובהד מקום בקיצור שאין להתיר מיאון בזמן הזה עכ"ל"⁶⁸. אין אנו יודעים מה היה מבנה ספרו של ר' מנחם⁶⁹, אבל לפי המקובל באותה תקופה יש להניח שהיו בו גם תשובות בצד ליקוטי דינים⁷⁰. לפיכך מתקבל על הדעת, שבאותה פסקה שר' פנחס מציין כ"בחד מקום כתב באריכות ובטעמים" — הכוונה לתשובה שלנו בכ"י, אשר יש בה כאמור רק בקשה ונסיון שכנוע, אך לא תקנה.

פנייתו של ר' מנחם הובנה ע"י חכמי סיעתו של ר' יעקב מרגלית כהוראת איסור של המיאון. מאחר שלפי התלמוד מותר המיאון, ולא עוד אלא שנעשה הכל על מנת להקל על המיאון, כפי שראינו לעיל, היה צורך להסביר את השינוי הזה ומכאן צמחה התקנה. ואמנם ר' מנחם סבר שמן הראוי שגדולי הדור יתקנו תקנה כזאת ולכן תלו את התקנה בר' מנחם שהיה גם חכם מפורסם ומקובל⁷¹. אולם לאמיתו של דבר, ר' מנחם לא נענה בחיוב על פנייתו וגדולי הדור לא ביטלו את המיאון⁷². זו הסיבה שגדולי חכמי אשכנז, כמהרי"ל, מהר"י ווייל ור' ישראל איסרליין — שחיו בדור שלאחר ר' מנחם — דנים בהלכות מיאון למעשה ואינם מכירים כלל את התקנה של ביטול המיאון. רק בדור שלאחריהם, הבינו חכמי סיעתו של ר' יעקב מרגלית את דברי ר' מנחם כתקנה מחייבת.

לאור הנאמר, אין מקום לשאלה כיצד יצא ר' יעקב פולאק נגד המנהג. וזאת משום שכלל לא היה מנהג מקובל ומחייב בנוגע למיאון. סמוכין לכך ניתן למצוא בדברי ר' יעקב פולאק עצמו. כל החומר שהגיע אלינו בפרשת המחלוקת הוא מצד מתנגדי ר' יעקב פולאק. היחיד שמביא את טענת ר'

68 שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג.

69 ר' מ"ש מהר"י ווייל בשו"ת שלו סי' קל"ג על ספרו של ר' מנחם.

70 הרבה דינים ופסקים שכתב וקיבץ" (שם).

71 כעין מה שמצאנו בתלמוד: „ולא היא, לא תנא ליה כר' יוסי אלא כהיכי דליקבל לה מיניה, משום דר' יוסי נמוקו עמו" (עירובין נ"א א'). „שמואל ... אתנייה איכפא כי היכי דניקום רבנן לאיסורא" (פסחים כ"ז א'). ור' עוד בפירוש רש"י על המאמר „אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול" (פסחים קי"ב א').

72 ידוע לנו על מקרה נוסף שבו היו לר' מנחם שאיפות לשינוי המצב, אך הוא מתלונן שאינו יכול להציאן לפועל. ר' מנחם סבר שמותר לבחורי ישיבה לקבל „הספקה" כדי צרכם, „אמנם לקבל הספקה היתר מכדי צרכו כמו שרגילין עכשיו קשה בעיני מאד ... ואם היה יכולת בידי הייתי מבטל היתר מכדי צרכו ושלום מנחם בכהרר"פ מ"ץ" (תשובת ר' מנחם נדפסה מכ"י ע"י ש. אסף ב, מקורות לתולדות החינוך בישראל" כרך ד' עמ' ט"ז).

יעקב פולאק הוא המהרש"ל, שכתב כי ר' יעקב פולאק השיב לטענות נגדו „שגם לפניו היו נוהגים במיאון”⁷⁵. למה התכוון ר' יעקב פולאק בביטוי „לפניו”? אין הכוונה לזמן שלפני ר' מנחם, שהרי בזה איש לא חלק עליו — אלא וודאי שר' יעקב פולאק הוכיח את נכונות טענותיו מן העובדה, שגם בדור שלפניו (דהיינו אחרי ר' מנחם) נהגו במיאון, ומכאן שדברי ר' מנחם לא נתקבלו. קרוב לוודאי שר' יעקב פולאק התכוון לפסקי הדיו של מהרי"ל, מהר"י ווייל ור' ישראל איסרליין⁷⁶ בשעה שהוא הסתמך על הדור „שלפניו”. אפשר למצוא סיוע להנחתנו, שלא היה מנהג ותקנה לביטול המיאון, בעמדתו של הרמ"א⁷⁷. כידוע נמשך הרמ"א אחרי חומרות חכמי אשכנז ובמיוחד כאשר המנהג התאים לחומרה זו. כל חכמי אשכנז ראו בביטול המיאון — חומרה. הרמ"א היה תלמיד תלמידו של ר' יעקב פולאק ומותר להניח שידע את פרשת המחלוקת. אם נקבל את טענת סיעתו של ר' יעקב מרגלית, יוצא שהרמ"א פסק לקולא נגד המנהג ונגד תקנה שהסכימו עליה כל חכמי אשכנז, פרט לר' יעקב פולאק. יש להסיק מכאן שבפרשת ביטול המיאון לא היתה תקנה ולא מנהג מקובל ומחייב, אלא מחלוקת בלבד, ובמחלוקת אנו מוצאים שפוסקים לפעמים כיחיד⁷⁸.

התשובה של מהר"י מינץ נכתבה בשנת רנ"ב. כמה עשרות שנים אחרי זה מוזכר ר' יחיאל אשכנזי מקשטלצו (נפטר שכ"ה) את ביטול המיאון. יש לציין שהוא מעיר ע"ז שנוהגים כך „... באשכנז מקום אשר דבר המלך מגיע”⁷⁹. הרי מכאן, שעוד בזמנו יש באשכנז מקומות הממשיכים לנהוג במיאון.

ההיסטוריונים כתבו על הגורמים המשפחתיים שהגיעו את ר' יעקב פולאק להתנגד לביטול המיאון⁸⁰. אך הפרטים הביאוגרפיים הללו מבוססים על מקור

73 ים של שלמה ליבמות פרק י"ג סי' י"ז.

74 ר' לעיל הערות 53—55.

75 דרמ"א פוסק כר' יעקב פולאק, „ודלא כיש מחמירין ואמרו שאין בת ממאנת הזמן הזה כלל” (הגהות הרמ"א לאבן העזר סי' קנ"ה סעיף כ"ב).

76 נפירושו של הראב"ד לעדויות פרק א' משנה ה' כתב: „... שאם יראה לבי"ד האחרון שהלכה כדברי היחיד הראשון יסמוך עליו כלומר יקבע הלכה כמותו כמו שמצינו באמוראים האחרונים שהן קובעים הלכה כיחידים הראשונים בכמה מקומות”. יש לשים לב גם לעובדה שר' יעקב פולאק היה בוודאי מגדולי הדור. מהרש"ל, שחלק על ר' יעקב פולאק וקיבל את ביטול המיאון, מכתיר אורו בתואר „גדול בדורו” (שו"ת מהרש"ל סי' מ"ח).

77 ש. אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, עמ' 17.

78 Graetz, *Geschichte des Juden*, vol. 9, pp. 55, 481—488; Balaban, *M.G.W.J.*, vol. 57 (1913), pp. 59—78.

מפוקפק. המדובר בהערה בכ"י על גליון שו"ת מהרי"ק. ההערה נכתבה ע"י מעתיק אנונימי. גם הערה זו, לא ראה גרץ בעצמו, אלא היא הועתקה ונשלחה לו ע"י קירכהיים. לרגל עבודת מחקר שלה חיפשה הגב' צ. ברוכסון את טופס שו"ת מהרי"ק עם ההערה הנ"ל, והיא כותבת על תוצאות חיפושיה: „לא מצאתי הערה זו בעותקים הקדומים שהיו לפני ולא בכה"י של שו"ת מהרי"ק המצויים במכון לתצלומי כ"י בירושלים”⁷⁹. לא מצאנו אינה ראה, אבל אם נצרף אל הפרובלמטיות של המקור את הטענה דלהלן, נראה שיש מקום לשיקול דעת מחדש ביחס לפרטים הביאוגרפיים של ר' יעקב פולאק. מתנגדיו של ר' יעקב פולאק העלו כל טענה אפשרית נגדו. ובכל זאת אנו שומעים רק על טענה אחת מן התחום האישי, החשד שר' יעקב פולאק לימד את הקטנה למאן⁸⁰. קשה להבין מדוע אין הם מוזכרים את הטענות שהעלו גרץ ובלבן. הכותבים אל מהר"י מינץ היו חכמי פראג שבעצמם השתתפו במחלוקת ובוודאי ידעו את כל פרטי המאורע.

טענתו העיקרית של ר' יעקב פולאק היתה שהוא ממשיך את המיאון כפי שנהגו מאז ומתמיד⁸¹, ובוודאי ששלל את הנימוקים שניתנו לביטול המיאון. אין אנו יודעים מה היתה תשובתו לטענות על הצורך בביטול המיאון, אולם אם נבדוק את הנימוקים שניתנו לצורך בביטול המיאון, נוכל להבין שר' יעקב פולאק לא קבלם ועמד בתוקף על דעתו נגד כל רבני אשכנז.

חמישה נימוקים ניתנו בספרות לצורך בביטול המיאון. בשמו של ר' מנחם ממירזבורג הובאו שני טעמים: „אחד דאתי למיטעי ולומר אשת איש יוצאת בלי גט. הטעם השני שמא יעשו המיאון בפני עמי הארץ והם אינם בקיאים בזמן המיאון ובשאר דברים התלויין בזה”⁸². נימוקים אלו נבדקו ע"י מהרשד"ם ולדעתו אין נימוקים אלו מספיקים כלל כדי לבטל המיאון: „הרבנים חכמי אשכנז, קדושים אשר בארץ המה, אשר גזרו שלא למאן וכו' ומראה חולשה בדין ועוד כי בעיני אינן טעם לגזרתם, כי למה שכתבת שמא יאמרו אשת איש יוצאה בלא גט ... ודאי שאין טעם בגזרתם, שיש לאומר שיאמר שא"כ מי הכניסם לרז"ל לתקן מיאון, ולמה לא חשו שמא יאמרו וכו' אלא דכ"ע ידעו שאין בקדושי קטנה כלום. גם הטעם השני גרוע טובא שאמרו שמא יעלה המיאון בפני עמי הארץ והם אינם בקיאים בזמן המיאון,

79 „עלי ספר”, חוברת ו"ז, עמ' 98.

80 „ועל הלימוד נחשד מהרי"ף (שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג). ביחס לטענה זו ר' עוד להלן.

81 ים של שלמה ליבמות פרק י"ג סי' י"ז.

82 שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג ובאגרת של ר' מנחם בכ"י, שאעתיק להלן.

והרי הוכחת, והוא האמת, שהמאון אפילו בפני שנים ושאינם מומחין⁸³. מהר"י מינץ הוסיף טעם משלו וכבר כתב עליו מהרש"ל: „לא נראה לי דבריו כלל דלא אשכחן בתוך הזמן להיות בסימנים גמורים אלא בבגים וכו'". גם מהרש"ל מוסיף עוד טעם: „נראה דאיכא למיחש שמא יבואו למאן בקטנה אפילו ביתומה שנתקדשה ע"י אביה שהיא אשת איש גמורה⁸⁴". טענותיו של מהרש"ל מתייחסות גם לגימוקים אלו.

טעם חמישי אנו מוצאים בדברי ר' יחיאל אשכנזי קשטלצו. ר' יחיאל לא הכיר את איגרתו של ר' מנחם ממירזבורג דלהלן, כי איננו יודע על שני הטעמים שבאיגרת הזאת. הוא כתב את דבריו כפי הנראה, ע"פ מה ששמע באיטליה וטעמו משקף את המצב באיטליה: „שנראה להמון כחוכא ואטלולא שעל כן אין למאן בדורות הללו⁸⁵”.

כדי להבין את החששות של ר' מנחם ממירזבורג, שהביאוהו לשאוף לביטול המאון, יש לשים לב לרקע של תקופתו. זאת התקופה שלאחר הגזירות הגדולות של המגיפה השחורה. מרכזי התורה היו שוממים והלומדים מועטים ביותר. בכל דור אנו שומעים על ירידת הדורות, אולם בדור שלאחר הגזירות מופיעה התודעה של ירידת ידיעת התורה באינטנסיביות שלא היתה דוגמתה לא לפני כן ולא אחרי כן. חכמי אשכנז המועטים ששרדו, הביטו בחרדה על המציאות החדשה וחששו לדברים שקודם הגזירות לא חששו להם. מתחושה זו נבעו חששותיו של ר' מנחם ממירזבורג והם שהביאוהו לשאוף לביטול המאון. אולם זו היתה רק שאיפה שלא הגיעה לידי מימוש וגם שאיפה זו היתה הוראת שעה בלבד. בדור שלאחר מכן, שוב נשמע קול התורה בישיבות אשכנז ואף יצאו מישיבות אלו חכמים גדולים כמהר"ל, מהר"י ווייל ור' ישראל איסרליין. השנוי במצב לימוד התורה, הביא את החכמים האלו לכך, שאינם חוששים וגם אינם מזכירים כלל את שאיפתו של ר' מנחם ממירזבורג לביטול המאון. ברור היה לכולם שמה שכתב ר' מנחם אינה אלא הוראת שעה.

רק בדור השלישי — דורו של ר' יעקב מרגלית — נתפרשו דברי ר' מנחם ממירזבורג כחכמה מחייבת לדורות. ר' יעקב פולאק לא הסכים לפרשנות

זו של דברי ר' מנחם ומכאן המחלוקת ועמידתו התקיפה של ר' יעקב פולאק. חכמי פולין האשכנזים חלקו גם הם בשאלת ביטול המאון⁸⁶. ככלל יש לומר שמן הרמ"א ואילך, הפסיקה האשכנזית לא קבלה את ביטול המאון אבל היו כמה רבנים שחששו לתקנת הביטול כפי שנראה להלן.

יש לציין עוד שתי תופעות מענינות הקשורות ליחס אל ביטול המאון. א) כפי שראינו לעיל, מהרש"ל ביקר בהריפות את הטעמים של ביטול המאון וזוהי גם עמדתם של הפוסקים הספרדים באופן כללי, כפי שכתב המב"ט: „כי אנחנו סומכים על רוב הפוסקים הגדולים המקילים בדברים אלו⁸⁷”.

יש להצביע כאן על גסיון של כמה פוסקים ספרדים לכופ על הקהילות האשכנזיות את ביטול המאון. אבל באמת הכלל של „הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם”, אינו שייך לביטול המאון מפני שלא היה מנהג אחד ומחייב באשכנז, כפי שראינו לעיל. הנסיון הזה נעשה במאה ה-17 בנוגע לשאלה מעשית של מאון שהובאה גם לפני ר' אפרים כהן מווילנא, בעל „שער אפרים”. חוות הדעת של חכמי הספרדים, שפסקו שאין תוקף למאון, נשלחה לר' אפרים כהן והוא כתב תשובה חריפה נגד הנסיון לכפות את ביטול המאון על הקהילות האשכנזיות: „והנה ראה ראיתי כיתות כיתות בעלי אסופות עדרים עדרים מאבירי הרועים חכמי רבני ספרדים אשר זרקו חיצים מרה בכבד, ע"ד המאון של הריבה הנו' והטילו גודא רבא על הנושא את הריבה במאון. וסמכו על המשענת של ה"ה הר"י מינץ וסיעתו. אשר דברי הרבנים נפלאו בעיני ואחר הסליחה והמחילה מכבודם, אשר הם מקילים לעצמם ומחמירים לאחרים, ועושים כל האשכנזים וחכמיהם לצדיקים גמורים להטיל עליהם כל החומרות, ולהפך חלילה בחכמי הספרדים אשר בכל יום ויום גוהגים קולות וקולות לא יחדלון וכו' ומן הראוי היה שבעסק כוח אשר הוא נוגע לאשכנזים היה להם למשוך את ידם מזה ולשאול לחכמי האשכנזים אשר הם בקיאים במנהגיהם ופסקיהם. ומי לנו גדול מה"ה הר"ן בתשובה שנשאלה לפניו בענין הנוגע לחרם דרגמ"ה וכתב שם דבר זה היה ראוי לשאול חכמי הצרפתים וכו'. וביותר שאנחנו בני האשכנזים גרירן אחר

86 בים של שלמה ליבמות פרק י"ג סי' י"ז פוסק שיש לקבל את ביטול המאון. לעומת זה הרמ"א בשלחן ערוך אבן העזר סוף סי' קנ"ה סבור שאין לקבל את הביטול.

87 שו"ת מב"ט חלק ג' סי' ג"ד ור' גם שו"ת דברי ריבות לר' יצחק אדרבי סי' שנ"ט, שס"ן ושע"ח.

83 שו"ת מהרש"ל חלק אבן העזר סי' ר"ג.

84 ים של שלמה, שם.

85 ט. אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, עמ' 17. ור' עוד על חוכא ואיטלולא כגורם בפסיקת ההלכה בספרי „חכמי אשכנז בשילהי ימי הביניים” כרך ג' הערה 12. אבל ר' גם שם הערה 14.

הכרעת בעל המפה בהכרעותיו⁸⁸, בסוף התשובה הארוכה מגיע בעל „שער אפרים" לידי מסקנה שביטול המיאון אינו מחייב את האשכנזים ושהממאנת מותרת ללא גט „להלכה ולמעשה". אבל הוא דרש: „יסכימו עמי מורי ורבותי היושבים על כסאות למשפט ובפרט חכמי גאונים רבני ק"ק קונשט-נדינה ובראשם עטרת מלוכה הגאון סיני ועוקר הרים פאר הדור כמהר"ר משה בנבנשת נר"ו בעל פני משה"⁸⁹. ר' אפרים כהן דרש את הסכמתו של ר' משה בנבנשת, כנראה מפני שחשב אותו לגדול הדור. אולם מדוע בקש את הסכמת חכמי קושטא דווקא? יש להניח בגלל מקום המעשה. העיר „בודון" הנזכרת בתשובה היא בודפסט שבהונגריה שהיתה אז תחת שלטון תורכי. אבל ככל הנראה ביקש את הסכמת חכמי קושטא גם כדי להוציא מלבם של אותם חכמים ספרדים, שסברו שהאשכנזים חייבים לפסוק לחומרא ולקבל על עצמם את ביטול המיאון.

(ב) תופעה נוספת הראויה לציון היא שקיימת פסיקה אשכנזית ברורה (לאחר הרמ"א) שאין לחשוש לביטול המיאון. ואף על פי כן היו רבנים שחששו שמא יש תוקף לביטול המיאון. טענתם העיקרית היתה שיש להחמיר כדי לא לשנות מן המנהג.

בין תשובותיו של הגרש"ז, האדמו"ר הזקן מליובאוויטש, אנו מוצאים תשובה אחת, בה הוא יוצא להפריך דעה זו: „להלכה למעשה אין לחוש משום שינוי מנהג ח"ו, להיותו דבר שאינו מצוי כ"כ לינשא יתומה בקטנותה ולמאוס בו מיד, ובדבר שאינו מצוי אין בו מנהג, כמ"ש הרמב"ם פ"א מהלכות שחיטה ה"ג וכו'"⁹⁰. להלן הוא מציין שהלכה כרמ"א „ונימוקו עמו, שלא חשש לדעת מהר"י מינץ שהחמיר בזה ... כי באמת הם דברי תימה נגד פסק הלכה הערוכה שם בגמרא". אחת הטענות העיקריות של מהר"י מינץ נגד ר' יעקב פולאק היתה „ועל הלימוד נחשד מהר"ף". כנגד טענה זו כתב הגרש"ז: „ואף גם אם למדוה הא תגן מלמדים את הקטנה שתמאן⁹¹, מכלל דהוי מיאון מעליא".

88 שו"ת שער אפרים סי' קי"ב.

89 „פני משה" הוא שמו של קובץ שו"ת של ר' משה בנבנשת שנדפס בקושטא תכ"ט.

90 שו"ת הגרש"ז, האדמו"ר הזקן מליובאוויטש, סי' כ"ב, בקטע המתחיל „פתח דברי יאירו אור סליחתו" (השו"ת נדפסו לאחר חלק חושן משפט של השלחן ערוך שלו).

91 כנראה שמחכוון למשנה ביבמות פרק י"ג משנה ז': „ר' אליעזר אומר מלמדין את הקטנה שתמאן בו". ור' עדויות פרק ו' משנה א'.

במשך המאה ה-19, עדיין נמשכים ההיסוסים והספקות בנוגע לביטול המיאון. רבה של גובוהורודוק, ר' דוד נשאל על: „עובדא שהיה בעיר אחת, בקטנה שהשיאוה אחיה ואמה ואח"ו נעשה בעלה חולה והוכבד חליו עד מות ולא היה זמן מספיק לעשות גט, ואמר המורה שנמצא שם לעשות מיאון וכו' ומחמת שהיה המורה מסופק בדעתו אם מועיל מיאון בזה"ו, עשה לה מיאון על תנאי וכו'"⁹². כמה עשרות שנים לאחר מכן מספר רב אחר של גובוהורודוק, ר' יחיאל מיכל אפשטיין: „בימי חורפי שמעתי שבדור שלפנינו היה איזה מיאון והרעישו חכמי הדור את העולם ולא ידעתי מה עלתה בזה"⁹³. בסוף המאה ה-19 המיאון אינו מצוי בתחום היהדות האירופית⁹⁴, אולם הסיבה איננה ביטול המיאון אלא „שאין מקדשין אצלנו קטנות וגם ע"פ דינא דמלכותא כן הוא"⁹⁵. אין לקבל את מה שכתב י. לבנדיגר:

„Mi'un was still practised in different communities... until the time came when which could not be abolished by law or authority was eradicated by necessity"⁹⁶.

לא המיאון התבטל אלא נשואי קטנה נעלמו, ובמקום שהיו נשואי קטנה, שם גם מופיע המיאון. לאחר העליה הגדולה של יהודי תימן התעוררו שאלות שונות בנוגע לנשואים של נשים שנשאו בתימן בעודן קטנות. בתי הדין הרבניים האיווריים בפתח-תקוה, בירושלים ובבית הדין הגדול נזקקו לתביעות שהיו מבוססות על הלכות מיאון⁹⁷. נתבררו ספקות וחששות שונים, אך שאלת ביטול המיאון כבר לא עלתה כלל לדיון.

92 שו"ת גליא מסכת (ק"א) סי' ו'.

93 ערוך השלח, אבן העזר סי' קנ"ה, סעיף מ"ט.

94 „ועתה בזמנינו לא נראה ולא נשמע הדבר הזה כלל וכלל" (שם).

95 שם.

96 Israel Lebendiger, „The Minor in Jewish Law", *Studies in Jewish Jurisprudence*, vol. 1, (E. Gershfeld, ed.), New York 1971, p. 159.

97 ר' „פסקי דין של בתי הדין הרבניים האיווריים" כרך א' עמ' 15-19, 33-39; וכרך ד' עמ' 224-250.

תתיר אש' חמיו יבא להתיר חמותו ואי' לפר' שישברו שהיא חמותו
דא"כ במקו' שלא יסברו שהי' חמותו כגון שאשתו בת שלש' ואש'
חמיו בת ט"ו תהא מותר' והא
לית' כיון שרצה לאוסרה מן
התורה⁵ וכן גבי חורג' פר'
משוח מלחמ' וברי' אנו רואין
אע"פ שנכתב
בקרא בהדיא
אמך ויש היכר

בין שני ביטויים אלה. אבל יש מחלוקת בנוגע לזמנו של האיסור. בס' אגודה
(ליבמות פרק ב' סי' י"ב) כתוב, "ושמא אחר התלמוד אסרום הגאונים" (וכן
כתוב ב"ים של שלמה" ליבמות פ"ב סי' ה'). לעומת זה מפרש הרשב"א
שהכוונה לדורות אחרונים של תקופת התלמוד. ואפשר בדורות אחרונים גזרו
עליהן ולא נגזרה גזירה בימי תנא דברייתא דשניות – ומיהו לא משמע הכין
מדאמרינן במס' סוטה משוח מלחמה בסופו וכו' (חידושי הרשב"א ליבמות
כ"א א'). הקושיה מפרק משוח מלחמה נמצאת גם בתוספות. ומזה הוכיח התתם
סופר שגם בעלי התוס' התכוונו לדורות האחרונים של האמוראים שאל"כ
הא הוה מיייתי מידי משני חורגים דריש פרק משוח מלחמה, דמה ראיא מש"ס
לתקנת הגאונים" (שו"ת חתם סופר לאבן העזר סי' ל"ח). ר' מנחם בא להוכיח
שאפשר לגזור איסור על דבר שבימי הגמרא היה מותר ומביא כהוכחה איסור
אשת חמיו. לכאורה נראה מכאן שהוא פירש דורות האחרונים כס' אגודה
שהכוונה לגאונים שלאחר התלמוד. אולם אין זה מוכח. חכמי אשכנז בתקופה זו
נביאים הוכחה על סמכותם מן העובדה שבתוך תקופת התלמוד פסקו דורות
אחרונים נגד הראשונים. כך למשל מצאנו אצל ר' ישראל איסרליין שכתב:
"וגדולה מזו אשכחן לגבי כלאים דנהוג עלמא כר' יאשיה דאינו חייב עד
שזרע חטים ושעורים במפולת יד (קידושין ל"ט א') – וכתב ר"י דאע"ג
דאיכא כמה סתמים דלא כר' יאשיה מ"מ בדורות אחרונות בימי ר"ג בר
יצחק הקילו לנהוג כרבי יאשיה – הא קמן דאפילו באיסור דאורייתא סמוכים
דרי בתראי אחר תנאי נגד כמה סתמים, וכל שכן במאי דתקן רבנן רק לזכר
שביעית דנוכל לסמוך אחד שינויא דגאון אע"ג דגאונים קמאי לא בעי לסמוך
עלה" (תרומת הדשן סי' ש"ד).

5 בירושלמי יבמות פ"ב ה"ד (דף ג' עמ' ד') כתוב: "רבי זריקן בשם רבי
הנינה אשת חמיו אסורה מפני מראית עין, אי תימר תורה, וב"פני משח":
"ואם תאמר דמן התורה היא אסורה כחמותו הרי מצינו דוד שנשא רצפה
וכו'" מכך שהירושלמי רצה לאסור אשת חמיו מן התורה, מוכיח ר' מנחם
שאשת חמיו אסורה בכל מקרה גם אם אשתו בת ל' ואשת חמיו בת ט"ו.
6 בסוטה מ"ג ב': "חורגת הגדילה בין האחין אסורה לינשא לאחין דמתחויא
כי אחתיהו" ואע"פ שהגמרא מסיימת שם, "ולא היא וכו'", הרי ר' מנחם רצה
רק להוכיח שאפשר לגזור ולאסור דברים המותרים.

בין אם אמו
ואמו חיישינן
שאם תתיר אם
אמו יבא להתיר אמו וכן אע"פ
שנכתב אשה ובתה אם תתיר
אשת חמיו יבא להתיר חמותו
כי גם שניות לא נאסרו בבת
אחת דבריית' קמיית' לא מני
שניות דבי ר' חייא⁷ ובכמה מקו'
מצינו שלפי הדור הוסיפו
להחמיר ועשו סייג⁸

92א': (סייג) וכ"ש בדור יתום כזה שיש להחמיר אפי' בדבר המותר שלא
יבא חורב' מזה, ועו' כי המיאון אי' דומה לחליצה דבחליצ' צריכי' כמה
ענייני' ואי' עמי הארץ בקיאי בהן ויבואו לפני חכם אבל מיאון
דדבר קל הוא לעשות, שאומר' אי איפשי בפלו' בעלי יעשו עמי
הארץ בל'...⁹

וקלקול גדול יבא מזה כי הם אינם
בקיאי בזמן המיאון ובשאר דברי'
התלויין בזה וגם איפשר בגט
לכן אדו' מו' עליך מוטל למחות
ולגזור שלא תצא במיאון כי את
גדול דורינו ולדברייך יסכימו כל
רבני¹⁰ מדינ' ושלוי¹¹ מנחם בר
פינחס מעיל צדק".

7 יבמות כ"א א'.
8 בכ"י כתוב כאן: "עיינ' בע' השני סוף התשובה" והכוונה שיש לקרוא את עמ'
92א' אחרי 92ב'.
9 מלה מטושטשת ע"י כתם, אולי, בלא חכם".
10 בשו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג, נמצא חלק מן האגרת הזאת ושם כתוב, "כל בני
מדינה" במקום, "כל רבני מדינה".
11 סיום האגרת בשו"ת מהר"י מינץ הנ"ל שונה: "ושלום תורתך יגדל נצח כא"ג
תלמיד' מנחם בן הר' פנחס מעיל צדק".